

українського суспільства є новою сферою пізнання.

Висновки

На поточний час існуючі наукові, енциклопедичні, освітні видання подають понятійний апарат «sustainable development» у контексті сфер екологічної, природоохоронної спрямованості, і відповідно, в обмеженому обсязі. Все вище

викладене дозволяє зробити висновок, що понятійні основи sustainable development заслуговують на самостійне енциклопедичне видання з орієнтацією на нову філософію спільно-світу, соціоприродну цілісність розвитку, гармонізацію коеволюції природи та суспільства в інтересах сучасних і прийдешніх поколінь.

Література

1. Баранівський В.А. Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку / В.А. Баранівський // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «На шляху до сталого розвитку регіонів». – Полтава, – 2004.-
2. Волошин В.В. Підходи до концепції сталого розвитку та її інтерпретації стосовно України / В.В. Волошин, І.О. Горленко, В.П. Кухар та ін. // Український географічний журнал. – 1995. – № 3. – С. 197–202.
3. Основи інтегрованого управління природокористуванням і розвитком інфраструктур: монографія / [Баженів В.А., Тимочко Т.В., Саталкін Ю.М. та ін.]; за заг. ред. О.І. Бондара. – К.: Каравела. – 2010. – 320 с.
4. Непийвода В.П. Проблеми відтворення англійських термінів “sustainable development” та “sustainability” в українській правничій мові / В.П. Непийвода // Екологічний вісник. – 2008. – № 3 (49). – С. 167–170.
5. Устойчивое развитие: теория, методология, практика: учебник / под. ред. проф. Л.Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга. – 2009. – 1216 с.
6. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Йоханнесбург, Южная Африка. – 2002.

УДК 502.7:332

ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

Ф.Д. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, 90600 Рахів,
cbr-rakiv@ukr.net

У статті обґрунтовано роль природоохоронних територій, які є не тільки об'єктами для збереження біорізноманіття, але й модельними територіями для сталого розвитку, служать своєрідними полігонами для примирення людини з природою, допомагають відпрацювати

нові підходи для сталого використання природних ресурсів у майбутньому. **Ключові слова:** збалансований розвиток, природоохорона, філософія спільного світу, соціоприродна цілісність, Карпатський біосферний заповідник, екосистема букових пралісів Карпат.

Природоохранные территории и устойчивое развитие Карпат. Ф.Д. Гамор. В статье обоснована роль природоохранных территорий, которые являются не только объектами для сохранения биоразнообразия, но и модельными территориями для устойчивого развития, которые служат своеобразным полигоном для примирения человека с природой, помогают отработать новые подходы для устойчивого использования природных ресурсов в будущем. **Ключевые слова:** сбалансированное развитие, природоохорона, философия общего мира, социоприродная целостность, Карпатский биосферный заповедник, экосистема буковых пралесов Карпат.

Nature conservation areas and sustainable development of the Carpathians. F.D. Hamor. This article places basis for the role of nature conservation areas, that are not only the facilities for biodiversity conservation, but also model territories for sustainable development. They may serve as testing areas for reconciliation of man and nature. They help to develop new approaches for sustainable use of natural resources in future. **Keywords:** sustainable development, nature conservation, philosophy of world around, social and nature integrity, Carpathians biosphere reserve, ecosystem of beech original forests of the Carpathians

Вступ

На думку міжнародних експертів, серед країн Європи, Україна має найскладнішу екологічну ситуацію. Тут у три рази нижчим залишається процент природоохоронних територій, катастрофічно збільшується кількість видів, що занесені до Червоної книги України і т.д. Крім того, до цього часу не прийнято концепції сталого розвитку, недосконалим залишається екологічне законодавство, бажає кращого державний контроль за його дотриманням (Шершун, 2009), потребує вдосконалення система управління природно-заповідною справою тощо. Тому розглядаючи ці проблеми, обгрунтовуючи нові підходи щодо їх розв'язання, слід виходити із того, що в плані дій на XXI століття (Ріо-де-Жанейро, 1992), підсумкових документах Йоханенсбургського саміту із сталого розвитку (2002) та на конференції із проблем глобальних кліматичних змін

(Копенгаген, 2009) велика увага привернута до проблем збереження дикої природи, особливо в гірських регіонах. А головною метою Карпатської конвенції є втілення екологічно-збалансованої політики та організація співпраці щодо охорони та невиснажливого розвитку цього регіону. Це стосується, в першу чергу забезпечення збереження та відтворення унікальних, рідкісних і типових природних комплексів, які мають природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє та рекреаційне значення. Попередженню негативного антропогенного впливу на карпатські гірські екосистеми підпорядковано також ратифікований у 2009 році Верховною радою України «Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної у м. Київ 22 травня 2003 року».

Карпатська гірська система розташована в центрі Європи і належить до північної гілки Альпійського складчастого поясу. Її дуга простягається на 1500 км через Румунію, Україну, Польщу, Словаччину, Чехію, Угорщину, Сербію та Чорногорію. Вона є унікальною скарбницею не тільки європейського але й світового значення. Карпати поряд з Альпами і Балканами характеризуються найбільшою біологічною різноманітністю, потужним природно-ресурсним потенціалом, високим рівнем збереженості дикої природи та самобутнім культурним спадком. Цей регіон розглядається як один із важливих складових для дослідження сталого розвитку (Руденко Л., Лісовський С., 2009).

У той же час Карпати є однією із найбільш екологічно вразливих територій Європи. У багатьох місцях тут продовжується надмірна експлуатація природних ресурсів, зокрема вирубування лісів. Особливо загрозлива ситуація в цьому контексті відмічається в українській та словацькій частині цього гірського масиву. До прикладу, на північних вершини гори Говерла, щорічно вирубується біля 40 тис. м³ деревини. Тільки в останні роки на землях запроєктованих для створення природоохоронних територій тут суцільно зрубано понад 300 га цінних водорегулюючих лісів (Ф. Гамор, 2009). А це призводить до порушення природного балансу у вкрай паводковонебезпечному верхів'ї басейну Тиси, веде до деградації мальовничих ландшафтів, зменшення ареалів, а часом і до зникнення

багатьох рідкісних видів рослин і тварин, значного відставання у соціально-економічному розвитку цього краю та до виникнення катастрофічних стихійних явищ. Не зважаючи на значні обсяги лісозаготівель тут зберігається надзвичайно високий рівень безробіття та бідності. Скажімо, при наявності потужного природного та людського потенціалу, в гірській Рахівщині бюджет на 85 % є дотаційним. Крім того, гірські поселення зазнають значних збитків від катастрофічних паводків, які стають все частішими. Відновлювальні роботи знову ж таки вимушено фінансуються центральним урядом.

Більше того, тут не виконуються природоохоронні програми. Наприклад, Законом України «Про мораторій на проведення суцільних рубок у ялицево-букових лісах на гірських схилах Карпатського регіону», ще до 2005 року передбачалось збільшити площу природоохоронних територій в Українських Карпатах до 20 %. Але цього не сталося. Тому, нині в українській частині Карпат охороняється лише 12,9 % гірських ландшафтів.

У цілому ж у Карпатах під особливу охорону взято 16 % регіону, зосереджено 32 національні парки, 15 заповідно-ландшафтних областей, 13 регіональних ландшафтних парків та багато інших об'єктів площею в 2,6 млн га (табл. 1). Найбільша питома вага цих природоохоронних територій знаходиться в Словаччині, Румунії та Польщі.

При цьому, важливо мати на увазі, що в рамках Карпатської екорегіональної ініціативи, визначено пріоритетні території для збереження біорізноманіття, із яких

зараз понад 220 тис. га, ще не мають жодної правової охорони. Тому актуальною залишається проблема розширення існуючої мережі природоохоронних територій, створення нових заповідників та національних природних парків.

Дуже важливо, що нині природоохоронні території Карпат відіграють не лише вагоме природоохоронне, але й важливе соціально-економічне значення. Вони служать науковими природними лабораторіями, оберігають рідкісні види рослин і тварин, унікальні рослинні угруповання тощо. У заповідниках та національних природних парках Українських Карпат охороняється 30 % видів

лише судинних рослин всієї Червоної книги України та 80 % цих видів, які відмічаються у цьому регіоні (Гамор А.Ф. та ін., 2008). Винятково важлива роль природоохоронних територій у збереженні видів, що охороняються Конвенцією про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (СІТЕS) і т.д. У цілому, завдяки діяльності природоохоронних територій загалом у Карпатах, за підрахунками фахівців, ще налічується близько 8000 бурих ведмедів, 3000 рисей, 4000 вовків тощо (К. Стан, 2001).

Таблиця 1.

Природоохоронні території Карпат

Країна	Категорія природоохоронних територій				
	Національні парки	Регіональні ландшафтні парки	Заповідно-ландшафтні області	Біосферні резервати (заповідники)	Природні заповідники
Словаччина	4	-	11	5	-
Румунія	15	-	-	-	-
Польща	4	12	-	2	-
Україна	6	1	-	2	1
Чехія	-	-	1	2	-
Угорщина	2	-	3	1	-
Сербія і Чорногорія	1	-	-	-	-
Всього	32	13	15	12	1

Треба підкреслити, що в умовах загострення екологічної кризи, в надрах ЮНЕСКО, ще у 70-х роках минулого століття, започатковано програму «Людина і біосфера», у рамках якої сформована міжнародна мережа біосферних резерватів, які покликані виступати модельними територіями для сталого розвитку, слугувати навчальними полігонами

для примирення людини і природи та сприяти більш активній екологізації соціально-економічних процесів. Відповідно до цієї концепції нині в Карпатах, в їх різних природно-кліматичних зонах працюють 12 біосферних резерватів. До прикладу, Карпатський біосферний заповідник, який є одним із найбільших та найстаріших об'єктів природно-

заповідного фонду України, з 1992 року репрезентує у цій мережі українську частину карпатської гірської системи, і до речі, за успіхи в роботі, три рази нагороджений Радою Європи Європейським дипломом.

На його території знаходяться географічний Центр Європи, гора Говерла, унікальна Долина нарцисів, охороняється більша частина українсько-словацького об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат», понад 600 видів рослин і тварин із Червоної книги України, міжнародних та європейських червоних списків (табл. 2) у т.ч. великі популяції карпатського бурого ведмеда, рисі, беркута, родіоли рожевої або карпатського женьшеню тощо. У зоні діяльності біосферного заповідника розташовано в межах Закарпатської області, близько 20 населених пунктів, де проживає близько 100 тис. чоловік. У зв'язку з цим адміністрація біосферного заповідника докладає чимало зусиль для того щоб поєднати інтереси збереження унікальної природи із соціально-економічним розвитком прилеглих територій. Для цього, зокрема, з ініційовано та науково обґрунтовано прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про державну підтримку еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998–2005 років» (1997 р.), рамкової конвенції «Про охорону та сталий розвиток Карпат» (1998 р.), рішень Верховної Ради України з підготовки Державної програми сталого розвитку гірських регіонів України та будівництва еколого-освітнього центру в географічному

центрі Європи і т.д. Створенню привабливого іміджу для розвитку туризму і рекреації, як альтернативи лісозаготівлям, у зоні розташування біосферного заповідника, сприяє також проведення на його базі численних міжнародних науково-практичних конференцій, створення у м. Рахові музею екології гір та історії природокористування в Карпатах, музею нарцису у Хусті, будівництво еколого-освітніх центрів у Центрі Європи та на високогір'ї Карпат, видання Всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» тощо.

Підкреслимо і те, що карпатська мережа природоохоронних територій, яка створена конференцією сторін Карпатської конвенції, заохочує адміністрації природоохоронних територій брати участь у міжнародному співробітництві. Тому, наприклад завдяки такій співпраці до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 2007 р. включено українсько-словацьку номінацію «Букові праліси Карпат», іде активна підготовка матеріалів для створення на базі Карпатського біосферного заповідника та природного парку «Гори Марамуреш» українсько-румунського біосферного резервату у Мараморошських горах тощо. А це відкриває нові можливості для втілення багатьох проєктів, не тільки для збереження природи, але і для розвитку прилеглих територій.

Велике значення для збереження природних цінностей в Україні, і зокрема об'єктів, що розташовані в карпатському регіоні, має Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-

заповідної справи в Україні», яким передбачено здійснити комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розши-

рення його площі, вдосконалення природоохоронного законодавства, підвищення ролі природоохоронних територій у розв'язанні проблем сталого розвитку тощо.

Таблиця 2.

**Рідкісні та зникаючі види рослин і тварин
Карпатського біосферного заповідника**

Таксономічна група	Кількість видів, що занесені до					
	Червоної книги України	Міжнародної Червоної книги	Європейського Червоного списку	Бернської конвенції	Боннської конвенції	SITES
Вищі судинні рослини	146	5	8	4		34
мохи	5	-	-	-	-	-
лишайники	11	21	-	-	-	-
гриби	7	9	-	-	-	-
молюски	3	-	-	-	-	-
багатов'язи	2	-	-	-	-	-
комахи	44	-	12	6	-	-
круглороті	1	-	-	-	-	-
кісткові риби	12	-	2	9	-	-
земноводні	6	-	-	12	-	-
плазуни	3	-	-	9	-	-
птахи	27	-	1	124	-	2
ссавці	34	-	8	38	12	-
Разом	301	35	31	202	12	36

Окремо підкреслюється необхідність створення на територіях та об'єктах природоохоронного фонду туристичної та рекреаційної інфраструктури, зокрема, інформаційно-туристичних центрів, місць відпочинку, проведення ремонту доріг, створення на територіях природоохоронних установ центрів санаторного лікування, медичної та соціально-психологічної реабілітації людей тощо. Чималу роль у цьому контексті має також прийняття Указу Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника», яким передбачено не тільки передачу йому у постійне користування 7,5 тис. га земель, але й

визначено, у контексті стратегії сталого розвитку, мету для реалізації якої проведено це розширення.

Тут сформовано абсолютно повному цілі і завдання біосферного заповідника, його роль у розв'язанні екологічних та соціально-економічних проблем у Карпатському регіоні. Отже, розширення території Карпатського біосферного заповідника здійснюється, по-перше, з метою стабілізації екологічної ситуації у верхів'ях басейну річки Тиси, по-друге, для збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, по-третє, для розвитку екотуризму, і по-четверте, для підтримки традиційного господарювання у високогір'ї

Українських Карпат. Це надзвичайно принципові речі, бо в перше в Україні на високому державному рівні, поставлено зокрема, завдання перед природоохоронною установою, оберігати унікальне ландшафтне різноманіття та підтримувати традиційне господарювання. І це не випадково, адже без збереження сформованих упродовж сотень років способів господарювання та антропогенних ландшафтів (зокрема, полонин та післялісових лук), ми можемо збіднити не тільки біологічне різноманіття, але і втратити багато елементів етнокультури та унікальних атракційних туристичних об'єктів цього регіону. Нагадаємо – в європейських країнах цим проблемам надається особливе значення, а ЮНЕСКО, для цих цілей формує міжнародну мережу біосферних резерватів (заповідників).

Чимале значення у цьому контексті має і прийняте у грудні 2009 року, розпорядження Кабінету Міністрів України щодо збереження та розвитку української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат». Цим документом, передбачено залучення фінансової допомоги, необхідної для збереження та розвитку Карпатського

біосферного заповідника, налагодження міжнародної співпраці з питань проведення наукових досліджень екосистем букових пралісів Карпат, створення на базі Карпатського біосферного заповідника міжнародного навчально-дослідного центру з вивчення цих пралісів, активізацію еколого-освітньої роботи та підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища тощо.

Висновки

Таким чином, можна бачити, що природоохоронні території служать не тільки об'єктами для збереження біорізноманіття, але й виступають модельними територіями для сталого розвитку, служать своєрідними полігонами для примирення людини з природою, забезпечують знаннями про помилки у стосунках людини з природою у минулому, допомагають відпрацювати нові підходи для сталого використання природних ресурсів у майбутньому.

Література

1. Гамор А.Ф. Про роль заповідників та національних природних парків у збереженні раритетних видів судинних рослин Українських Карпат / А.Ф. Гамор, Ф.Д. Гамор, Т.М. Антосяк // Розвиток заповідної справи в Україні і формування панєвропейської екологічної мережі. – Рахів. – 2008. – С. 111–115.
2. Гамор Ф. Про підвищення ролі природоохоронних установ у розв'язанні проблем сталого розвитку в Україні / Ф. Гамор // Зелені Карпати. – 2009. – № 1–2. – С. 16–18.
3. Стан Карпат. Звіт зроблений як частина ініціативи Карпатського Екорегіону. Листопад. – WWF. – 2001. – 67 с.
4. Руденко Л. Роль Карпат у формуванні сталого розвитку України / Л. Руденко, С. Лісовський // Зелені Карпати. – 2009. – № 1–2. – С. 1–6.
5. Шершун М. Розвиток екологічного законодавства України в контексті правової системи Європейського союзу / М. Шершун // Зелені Карпати. – 2009. – № 1–2. – С. 28–29.